

**“RESMİ İDEOLOJİ”
SAHNEYE ÇIKMIŞ, SALONDA
“MAKBUL VATANDAŞ”
YOKLAMASI YAPIYOR**

✎

*Hasan ÖZTÜRK**

İktidar gücüyle bir biçimde özdeşleşen siyasetin, edebiyatla ilişkisine bakıldığında akla gelecek ilk isim, “devletin ideolojik aygıtları” sözünü belleklerimizde yerleştiren Althusser olmalı. Edebiyatı, -diğer güzel sanatlar, aile, okul, hukuk ve sporla birlikte- devletin ideolojik aygıtlarından sayan Althusser, devletin “baskı” aygıtlarının “zor kullanarak” buna karşılık “ideolojik” aygıtlarının ise “ideoloji kullanarak” işle(til) diğı görüşündedir. Toplumsal yaşamı düzenleme gücünü kendinde bulanların, söylemlerini onaylatma aracı gördükleri sanatı/edebiyatı yönlendirme çabasının tarihi, Althusser’den çok öncelere, kayıtsız zamanlara dek uzanıyor kuşkusuz. Başlangıç, Platon ve Aristo olmayabilir ancak edebiyat kavramına “ideolojik” ve “estetik” bakış biçiminin bu iki filozofla somutlaştığını söylemek mümkün. Gerçeğin kendisini yansıtmadığı gerekçesiyle sanat karşısındaki olumsuz tavrını, ideal devleti-

*MAVİ YEŞİL Dergisi Editörü

nin ihyası için değiştiren Platon, sanatı “ideolojik/güdümlü” toplumsal bir araç görmenin adlandırılmış ismidir. Aristo için edebiyat, olanı gösteren değil, olabilir olanı arayan olarak yüceltilir. Varlık alanını insanın donanımıyla belirleyen edebiyat ile insanın yönetimiyle görevli siyaset arasındaki ilişki, zaman içinde değişik boyutlar kazanmışken onların kendi etkinlik alanlarını sağlamlaştırma birbirisiz olmayacağı açıktır. Jacques Ranciere’in, “sanat-siyaset” ilişkisi kuramından yola çıkan Semih Gümüş, bu tarihsel ilişkinin konumunu belirler: *“Edebiyatın siyasallaştırılması, sonunda edebiyat yapıtlarının o siyasetin çerçevesi içinde kalmasına, dolayısıyla kendi dışında bir alanın amacına göre biçimlenmeye başlamasına neden olacağına göre, edebiyatın kendine özgü biçim ve estetik içinde yaratılması ve kendine özgü, özerk bir alan kurması olanaksızlaşmaya başlar. Yazınsal özelliklerinden ödün verdikçe siyasallaşan edebiyatın sonunda zamana nasıl yenik düştüğünün örneklerinden önemli bir bölümü toplumcu gerçekçiliğe bağlılık içinde kalmıştır. Edebiyat ile siyaset arasındaki ilişkinin abecesi değişmedi aslında: yaratıcı yazar, en iyisini kendisi için yaparken, yaptığı aynı zamanda toplumsal ya da siyasal bakımdan da en anlamlısıdır.”* (Edebiyat ve Yeni Zamanların Kültürü, 2013)

Sanatçının özgürlüğü bağlamında sanatın/edebiyatın iktidar gücüyle ilişkilerini, kanonik edebiyatın oluşumunu ulaşabildiğim metinler üzerinden irdelerken bizde “erken cumhuriyet dönemi” iktidar algısının ve bu algı çerçevesinde oluşturulan edebiyat metinlerinin zengin örnekler içerdiğini gördüm açıkçası. Yayımlanan birkaç yazımda –Ülusun inşasında estetik ve kanon arasında edebiyat eğitimi” (*Dergâh*, Ağustos 2012); “Bir Cumhuriyet Promethesi: Sabahattin Eyüboğlu” (*Mavi Yeşil*, Ocak-Şubat 2013); “Erken Cumhuriyet döneminin milli tarih tezi için sipariş roman: Sümer Kızı” (*Dergâh*, Ekim 2013)- “reddi miras” anlayışıyla yola çıkan ulus-devlet önderlerinin, kurguladıkları yeni sistemi onaylatmak amacıyla “makbul insanlar” yetiştirmek ve edebiyata, müziğe, resme, tiyatroya nasıl da propaganda aracı gözüyle baktıklarını gördüm. Bu konudaki kaynakların çokluğu açık ancak ayrı zamanlarda yayımlanan ve haklarında yazılar yazılmış iki kitaptan söz etmek istiyorum. Esra Dicle Başbuğ’un, 2013 sonlarında yayımlanan *Resmi İdeoloji Sahnede* (İletişim yay.) kitabı yeni sayılır. Füsun Üstel’in, ilk kez 2004’te basılan *Makbul Vatandaş’ın Peşinde* (İletişim yay.) kitabını, kendisinden on yıl sonraki bir kitapla yan yana görmek istememin nedeni, Esra Dicle

Başbuğ'un, kitabıyla ilgili mülakatındaki "...halka millet olma bilinci aşıl-
lanarak halkın yeni kurulan ulus-devlet yapısına aktif katılımları sağlanmaya
çalışılmıştır... Dolayısıyla birincil olarak halkın somut sorun ve ihtiyaçlarını
değil yeni kurulan modern ulus-devletin ihtiyaç duyduğu vatandaş modelini
yaratmayı esas alan bir kurum olarak hizmet verir Halkevleri." (Mimesis Der-
gi) sözleri oldu açıkçası. Öğrenip edindiklerimi onaylatmış gibi oldum
bir bakıma. Kaldı ki Esra Dicle Başbuğ, çalışmasında *Makbul Vatandaşın
Peşinde* kitabından yararlandığını gösteriyor.

Resmi İdeoloji Sahnede

Esra Dicle Başbuğ'un, halkevleri odaklı çalışması, "Kemalizm'in mo-
dern-ulus devlet inşa sürecinde yürüttüğü milliyetçi-medeniyetçi politikaları
ve bunların temel vurguları olan eğitim, köycülük, kalkınma, 'şanlı tarih'ten çı-
karılacak dersler, çeşitli kılıklara bürünmüş iç ve dış 'düşmanlar', Osmanlı'dan
devralınan mirasın kötülüğü, lider kültü, orduya güven, Cumhuriyet için fe-
dakârlık gibi konuları içeren oyunların eklemlendiği ve ürettiği söyleme yakın-
dan bak[an]" bir kitap. Resmi tarih yanlılarını, ulusalcıları ve konuyla ilk
kez yüzleşecekleri bir hayli rahatsız edecek kitap, Cumhuriyet seçkin-
lerinin Althusser'i doğrularcasına, ideolojik aygıtların ele geçirilmeden
"hiçbir devlet yapılanmasının sürekli hale gelemeyeceğini" düşünerek
öncelikle "tiyatro" ile başlamalarını, kuşkuya yer bırakmayacak biçim-
de metinler üzerinden somutlaştırıyor. Kitabın birinci kısmı "Devlet
İdeolojisinin Unsurları, Kemalizm, Halkevleri". Birinci Bölüm: İdeoloji;
İkinci Bölüm: Kemalizm; Üçüncü Bölüm: Halkevleri... Kuşkusuz ege-
men ideoloji Kemalizm'dir burada ve bu egemen ideolojinin, ideolojik
aygıtların egemen ideolojiyi pekiştirme hedefi doğrultusunda, CHP'nin
kültür şubesi görevli Halkevleri'nde tiyatro gösterileriyle pekiştirilmesi
gerekir. 1932'de kurulan ve "Özellikle Sovyetler Birliği, Almanya ve İtalya
gibi o dönem otoriter rejimlerin baskın olduğu ülkelerde görülen" ve "sade-
ce kitlelerin bir ideoloji etrafında dönüştürülmesini sağlamakla kal[mayan]"
bunun yanında "halka birçok pratik bilgi ve becerinin kazandırılmasına da
yardımcı ol[an]" Halkevleri'nde, 1940'a kadar "23.750 konferans, 9.050
konser, 7.850 film gösterimi, 970 sergi ve 12.350 tiyatro gösterisi" dü-
zenlenmiştir. Ulusal değerleri pekiştirmek kaygısıyla bir tür "ideolojik
seferberlik" yöntemiyle sekiz yıl içinde, sanat zevkinden uzak didaktik
nitelikli "milli tezleri müdafaa eden" sipariş oyunlara "resmi ideolojinin,

tiyatro metinlerinde nasıl kodlar ürettiğini, kendisini topluma hangi yollarla ve ne tür bir söylemle sunup benimsettiğini, bu süreci gerçekleştirebilmek için tiyatronun imkânlarından nasıl faydalandığını çözümleyebilmek” için kitabın ikinci perdesini açmak gerekiyor.

Resmi İdeoloji Sahnede kitabının “Halkevleri Dönemi ve Tiyatro Oyunlarının İncelenmesi” başlıklı ikinci kısmı, bizdeki Jdanovculuğu örnekleyecek benzersiz bir çalışmadır. Tiyatro metinlerinin incelendiği bu bölüm; “mektep temsilleri”, “10.yıl kutlamaları için yazılan oyunlar”, “Türk tarih tezi’yle ilgili oyunlar”, “köy oyunları” ve “oyunların anlatıbilimsel açıdan incelenmesi” alt başlıklarından oluşuyor. Milli tarih tezi’nin kurgulandığı 1930 başlarından Demokrat Parti iktidarın başlarına dek uzanan yirmi yıllık sürede sergilenen dört yüze yakın oyunun nerdeyse yarısı siyasal propaganda amacıyla sipariş usulü yazdırılan, Kemalist ideolojiyi onaylatma ve yaygınlaştırma amaçlı metinlerdir. Oyunlar, “makbul vatandaş” yetiştirme amaçlı eğitim programının bir parçası olarak ulus-devletin “kendi ideolojisini ürettiği dille” kurgulanır. Oyun metinlerinde, “biz” ve “onlar” sözcükleri üzerinden ötekileştirmeye Osmanlı atlanarak “Orta Asya” kaynaklı bir tarih algısı pekiştirmek kaygısıyla tiyatroların adları çoklukla İslam öncesi bir dönemden seçilirken, Osmanlının padişahları da olabildiğince sevimsiz gösterilir. Mektep Temsilleri’nden anlaşılan, uzun bir geçmişte öteki olanın yapamadıklarını, pozitivist bir dönüşümle gerçekleştiren kurucu önderlerin çabasıyla “meşe ağacından yahut araba atlarından pek fazla fark[lı]” olduğunu anlayan oyun kahramanı genç kıza bu ortamı sağlayan “pırasa bıyıklı” padişah değil, “gök gözlü” ve “Tanrı’nın kılıcını taşıyan Mavi kurt” Mustafa Kemal’dir. Cumhuriyet’in 10.yılı kutlamaları için 50 bin liralık bütçe ayrılmış, “saadetin heyecanını herkese duyuracak” nitelikte hazırlanan bülten 20 bin adet basılarak dağıtılmış, vatandaşların heyecanlarını anlatması için kurulan “kürsü”de 5.885 konuşma yapılmış, dönemin şair ve yazarlarına “heyecan uyandıracak” eserler yazmaları sipariş edilince yirmi oyun, üç roman ve iki şiir kitabıyla beraber toplam seksen kitaplık bir külliyat oluşturulur. Sipariş kitaplar için Aka Gündüz, Yaşar Nabi, Halit Fahri ve Faruk Nafiz öne çıkan isimlerdir. Orta Asya kaynaklı tarih/medeniyet ve beyaz ırk tezli resmi tarih söylemini, kurumlar ve “görevli” akademisyen bildirimleriyle onaylatmanın ardından, sıra sipariş tiyatro metinlerinin yazdırılmasına

gelir. Temel vurgu "Anayurttan Anadolu'ya" yayılan medeniyetin ışığını göstermektir. Öteki olanın döneminde, sorunlarıyla ilgilenilmeyen, aşağılanan halk, "orda bir köy var uzakta/ o köy bizim köyümüzdür" yaklaşımıyla ulus-devletin önemseydiği kitle olarak işlenir köy oyunlarında. Estetik herhangi bir kaygı taşımayan, birbirinin benzeri bu sipariş edebiyat metinlerin ortak bir yanı da epigraf, önsöz, dipnot gibi mesaj içeren "standart" bölümlerle donatılmalarıdır.

Makbul Vatandaşın Peşinde

Fusun Üstel, II. Meşrutiyet'ten günümüze uzanan çizgide "devlet yurttaşlığı eğitimi" serüveninin, Meşrutiyet'te İstanbul'a dönen aydınların da katkısıyla eğitim programlarına eklenen *Malumat-ı Medeniye* dersleriyle başla(tıl)dığını vurgular. Üç bölümlük kitabın birinci bölümünde, siyasal kültürümüze "vatandaşlık" kavramının girdiği Meşrutiyet döneminde yeni kavramı açıklamak için hazırlanan ders kitaplarını; ikinci bölümde çeyrek yüzyıl süren tek parti iktidarının oluşturmayı amaçladığı vatandaşlık anlayışını; üçüncü bölümde ise çok partili dönemin amaçladığı vatandaşlık projesi için hazırladığı eğitim kitapları incelenir.

Özgür bireylerin oluşturduğu bir toplumsal yapı yerine "topluluk-vatandaş" anlayışını isteyen devlet, "meşrutiyet" sonrasındaki uygulamalarıyla yolu açar. Kamusal insanı önemseyen yönetim, "yeni yaşam-yeni insan" ilkesiyle "okul" eğitim programlarını "toplumsal mühendislik kaygıları çevresinde" yeniden dizayn eder. "Bu bağlamda II. Meşrutiyet'in ilanı yıldönümünde kutlanan 'İyd-i Milli-yi Osmanî' ve II. Meşrutiyet Meclisi'nin toplandığı günün yıldönümlerine özgü 'Meclis-i Millinin Yeom-i Küşadı' bayramının yanı sıra, 1915'ten itibaren kutlanan Mektepliler Bayramı, ilk kez 1916'da kutlanan Çocuklar Bayramı ve yine 1916'daki İdman Bayramı, devletin hem sıcak savaş koşullarında Osmanlıların moralleri yükseltmek hem de vatandaşların rejim tazelemelerini sağlamak yönünde önemli bir işlev" yüklenir. Yüzyılın başındaki bu yaklaşım Cumhuriyet döneminin tek parti yönetimini, çok partili siyasal yaşamı ve sonraki pek çok toplumsal olayı da kapsayacak biçimde aynı felsefeyle devam eder; amaç devletin vatandaşını kurgulamak/yetiştirmektir.

Malumat-ı Ahlakiye ve Medeniye Dersleri, bizde "yurttaş eğitimi" için başlangıçtır. Bu ders kitabını okuyan her çocuk, "azim ve meram ile

aklına hareketle sıhhatini, haysiyetini muhafaza etmek; servetini, malumatını tezyit etmek[artırmak]; mesut ve refah olmak elimizde” olduğunu anlayacaktır. Erken Cumhuriyet’in “milli tarih tezi” henüz yazılmadan, 1913’te basılan Yeni Malumat-ı Medeniye ders kitabından, Türklerin “bütün milletler içinde en cesur, en hamiyetli ve en temiz yürekli bir kavim” olduğunu öğrenen Türk çocuğu, türlü olumsuzluğa karşı ders kitaplarıyla uyarılır: “Küçük efendiler, biliniz ki her yerde iyi ve fena gazeteler vardır, onun için her gazeteyi okumak doğru değildir. Çünkü sizin dimağınız henüz tekâmül etmemiştir. Bu sebepten okuyacağınız bir gazete için pederinizin fikrini sormalısınız.” 1912’de basılan Mektepte Malumat-ı Ahlakiye ve Medeniye Dersleri kitabındaki bu uyarıdan nerdeyse çeyrek yüzyıl sonra, 1935’te liseler için edebiyat ders kitabı olarak basılan ve Nazım Hikmet’in ilk kez bir şiirinin alındığı kitaba devlet bir not ekler: “Şairi beğen, fakat aldanma.” Devlet, Leviathan’dır; her şeyi görür ve her işin doğrusunu bilir dolayısıyla uyarısına itaat gerektir. Meşrutiyet döneminin “yurttaşlık” bilgilerini derlersinde işleyen Cumhuriyet yönetimi, 1930’lu yıllardaki “devlet eksenli militan bir yurttaşlık anlayışını okul aracılığıyla yaygınlaştırılması” hedefinden, sonraki yıllarda da vazgeçmiş benzemiyor.

İki kitabın adını yan yana getirerek aralarındaki ilişkiyi göstermek çabası, onların birbirlerini tamamladığına tanık olmakla açıklanabilir ancak. Kendi makbul vatandaşını yetiştirmek isteyen devletin, tiyatroyu/edebiyatı estetik yapısından sıyrarak propaganda aracı olarak kullanmasından kaygı duyanların iki kitabı birlikte okumalarında yarar var bence.▽

